

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

2

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

2

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2010

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą parėmė

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Recenzavo

Liudas Jovaiša

(Vilniaus universitetas)

Živilė Nedzinskaitė

(Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas

(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus

(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf

(Kyljo universitetas)

Rimvydas Petrauskas

(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė

(Vilniaus universitetas)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

ISSN 2029-0705

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i> Pratarmė	7
--	---

Straipsniai ir studijos

<i>Tatjana Vilkul</i> Создание Совия: работа составителя Иудейского хронографа (XIII в.) The Making of Sovii: the workshop of the compiler of the chronography of Judea (13th c.). <i>Summary</i>	11 32
<i>Oleg Choruženko</i> „Первая Литовщина“ в летописной статье 1368 г. The first Lithuanian onslaught ('litovschina') in the chronicle entry of 1368. <i>Summary</i> ...	33 41
<i>Aleksandr Hruša</i> Доверял ли монарх своим подданным? (Из жизни общества Великого Княжества Литовского конца XV – первой трети XVI в.) Did the monarch trust his subjects (a glance into the social life in the Grand Duchy of Lithuania from the late 15th c. to the first third of the 16th c.). <i>Summary</i>	43 82
<i>Raimonda Ragauskienė</i> Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija The private archives of the magnates of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th c.: the structure and types of the documents. <i>Summary</i>	85 107
<i>Irena Valikonytė</i> Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras: rašto ir teisinės kultūros aspektai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje The repertoire of judicial documents in the Lithuanian Metrica: the facets of the culture of literacy and of justice in the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the 16th c. <i>Summary</i>	109 125
<i>Vladimir Poliščuk</i> Ревизия волынских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики № 22 (1547 г.) The inspection of customs rights in Volhynia and the special features of the documents of Lithuanian Metrica book no. 22 (1547). <i>Summary</i>	129 160

Inga Ilarienė

Livonijos dokumentų rinkinys Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 525	161
Livonian documents in Lithuanian Metrica book no. 525. <i>Summary</i>	176

Eugenijus Saviščevas

Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje	179
On the life of nobility, passions and capital punishment in 16th c. Žemaitija. <i>Summary</i>	208

Diskusija*Oleg Choruženko*

Научно-справочный аппарат в современных изданиях средневековых документов	209
The critical apparatus of the modern editions of medieval documents. <i>Summary</i>	218

Šaltinio publikacija

Vladislovo IV Vazos Liudvikai Marijai Gonzagai įkeistų papuošalų inventoriūs (parengė Darius Antanavičius)	219
The inventories of the jewelry mortgaged in 1646 by King Vladislaus IV Vasa of Poland to his wife Ludvika Maria Gonzaga. <i>Summary</i>	262

Recenzijos, Anotacijos

A. Urbanavičius, <i>Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas</i> , Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009. P. 728. – (Jonas Drungilas)	263
---	-----

К. Ю. Ерусалимский, <i>Сборник Курбского</i> , т. 1: Исследование книжной культуры, Москва: Знак, 2009. P. 888. – (A. D.)	264
---	-----

<i>Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Braslaviensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vlnensis A.D. 1782–1783 peracta</i> , parengė R. Firkovičius, (serija: <i>Fontes Historiae Lituaniae</i> , vol. VII, <i>Lietuvos istorijos šaltiniai</i> , t. VII), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2008. P. X, 451, [1]. – (Darius Baronas)	266
--	-----

Santrumpos	271
Apie autorius	273
Autoriams	275

LIVONIJOS DOKUMENTŲ RINKINYS LIETUVOS METRIKOS KNYGOJE NR. 525

Inga Ilarienė

Svarbus Livonijos dokumentų paveldo (toliau – *livonica*) fragmentas yra išsaugotas LM knygoje Nr. 525¹. Jis nėra vientisas, vienalytis ir nėra gausus dokumentų: jo vertė – ne kiekis. Šis *livonicos* fragmentas sudaro dokumentų rinkinį, skirtą Livonijos reikalams². Diplomatikos požiūriu knygoje yra ne išduotų raštų originalai, bet jų nuorašai. Taigi tirsime nuorašus ir jų kelią į rankraštinę LM knygą Lenkijos ir LDK valdovo Žygimanto Senojo valdymo laikotarpiu³. Proveniencinė tyrinėjimų linkmė atvėrė *livonicos* dokumentų judėjimo kryptis, atkreipė dėmesį į dar XV a. pirmoje pusėje išryškėjusį poreikį saugoti rašytinius dokumentus ir stiprėjantį rašytinės komunikacijos svarbos suvokimą Europos Vidurio Rytų erdvėje.

Vienas aktualiausių livoniškųjų dokumentų nuorašų rinkimo ir judėjimo atveju, nors išsiskiriantis laiko ir vietos atžvilgiu, bet iš esmės patvirtinantis Livonijos dokumentų rinkinių egzistavimo galimybes, yra Johanno Meilofa (apie 1435–1505), Greifsvaldo universiteto profesoriaus⁴, Livonijos dokumentų rinkinys, kuris, kaip *Meilofsche Sammlung* dalis, priklausė Greifsvaldo burmistro Heinricho Rubenowo 1456 m. įkurtos bibliotekos rankraščių skyriui⁵. Praėjus beveik šimtui metų nuo

¹ *RVSAA*, f. 389, Lietuvos Metrika, s. v. 525 [toliau – LM, kn. 525]. Knygos mikrofilmai saugomi *LVIA*, f. 389, kn. 525. Rengiant straipsnį tyrinėtos: *RVSAA* originali archyvinė knyga; XVIII a. kopija, saugoma Varšuvoje, *AGAD*, Zespól Metryka Litewska, nr. 208, l. 397–741; taip pat naudotasi *LVIA* esančiais LM, kn. 525 mikrofilmais.

² I. Ilarienė, „*Varia Livonica: Lietuvos Metrikos Viešųjų reikalų knygos Nr. 3(525) sandaros ypatumai*“, *Lituanistica*, Vilnius, 2008, nr. 4, p. 14.

³ Ankstesniame tyrinėjime aptartos Žygimanto Augusto valdymo metu buvusios istorinės situacijos, kuriose hipotetiškai *livonicos* aktai bei jų nuorašai galėjo būti gauti XVI a. septintajame dešimtmetyje, žr. I. Ilarienė, „*Varia Livonica*“, p. 10–14.

⁴ Apie J. Meilofa Livonijos dokumentų rinkinį ir autoriaus tarnybinę bei mokslinę karjerą žr. H. Bolte, „*Der Greifswalder Jurist Johann Meilof und seine livländische Urkundensammlung*“, *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, t. 52, 2006, p. 227–262.

⁵ J. Meilofa dokumentų rinkinio katalogas yra leidinyje *Die Rubenow-Bibliothek. Die Handschriften und Urkunden der von Heinrich Rubenow 1456 gestifteten Juristen- und Artisten-Bibliothek zu Greifswald*, hrsg. von Th. Pyl, Greifswald, 1865.

J. Meilofa livoniškųjų dokumentų kaupimo laikotarpio, vienoje iš LDK kanceliarijos „knygų“ buvo baigiamas (?) formuoti *livonicos* dokumentų rinkinys, esantis mūsų nagrinėjamoje LM knygoje. J. Meilofa rinkinio atvejis yra aktualus LM-525 proveniencijos tyrinėjimams, nes parodo Livonijos dokumentų, kaip teisinių žinių gilinimo ir teisminės praktikos pavyzdžių šaltinio, svarbą. Grįžęs iš Livonijos, kur 1470–1474 m. ėjo kanclerio pareigas Livonijos magistro (Johann Wolthuss von Herse 1470–1471; Bernd von der Borch 1471–1483), o 1474–1476 m. – Rygos arkivyskupo Silvestro Stodewescherio tarnyboje, J. Meilofas ne tik užbaigė studijas ir tapo teisės mokslų profesoriumi Greifswaldo universitete. Svarbu tai, kad jis ėmė gerai išmanyti teisinę padėtį ir politinius santykius Livonijoje, todėl Livonijos magistras ir vėliau kreipdavosi į jį teisinių konsultacijų. Per šešerius metus, praleistus Livonijoje, J. Meilofa rūpesčiu daryti išrašai iš Justinijono kodekso įvairių dalių, padaryti rankraštinių knygų bei senųjų aktų, kurie priklausė Rygos, Tartu kanauninkams, Rygos arkivyskupui, nuorašai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad J. Meilofa rinkinio genezė susijusi su kanclerio pareigomis, kanceliarijos aplinka, o dokumentus nurašinėjo keli rašovai. Dokumentų nurašymas ir nuorašų kaupimas, kitaip – būsimą rinkinio formavimas, buvo ilgalaikis darbas. J. Meilofa rinkinyje esantys nuorašai leidžia iš naujo pamatyti dokumentų nuorašų neabejotiną vertę. Toks žvilgsnis aktualus ir LM knygoms, kurios taip pat yra nuorašų knygos. LM-525 ir J. Meilofa Livonijos dokumentų rinkiniams būdingi tie patys pagrindiniai požymiai: (ne vieno asmens) darbas kanceliarijoje, rinkinio formavimo tęstinumas (ilgalaikis nuorašų kaupimas), panaudojimas (teisiniams dalykams) ir paskirtis (išsaugoti)⁶.

LM knygos Nr. 525, kaip Livonijos dokumentų rinkinio, analizė remiasi nepalyginti skurdesniu išlikusių duomenų ir turimos informacijos pagrindu. Pirmiausia pažymėtina, kad originali archyvinė knyga neturi istorinio „individualaus“ pavadinimo, vadinasi, nėra žinoma ir minimali pradinė informacija, būdinga daugeliui LM Teismų bylų ir Užrašymų knygų: kada „knyga“ pradėta rašyti, formuoti. Po XIX a. LM knygų suskirstymo, kuris tinka ne visoms knygoms, dabartinė LM-525 buvo Viešųjų reikalų knyga Nr. 3⁷. Savo turiniu ir dokumentų paskirtimi ji visiškai atitiko viešųjų reikalų skyriaus pavadinimą ir plačiąja prasme pagrįstai galėtų būti vadinama Viešųjų reikalų dokumentų rinkiniu *Livonica*. Čia ir toliau vartojant rinkinio sąvoką, bus labiau akcentuojama būtent bendroji – livoniškoji – dimensija, nuošalėje palikus skirtybių prasmę. Rinkinio sąvokos įvairovės aspektas laikytinas nereikšmingu.

XVIII a. Varšuvoje perrašytoje LM-525 kopijoje randamas *Acta Livonica* pavadinimas⁸, kuris taikliai atskleidžia turinio esmę. Pagal kodikologinius duomenis

⁶ Apie J. Meilofa rinkinio kaip „pavyzdžių rinkinio“ paskirtį žr. H. Bolte, „Der Greifswalder Jurist Johann Meilof“, p. 253.

⁷ Ankstesniuose tyrinėjimuose vartotas sutrumpinimas VRK-3.

⁸ *AGAD*, Zespół Metryka Litewska, nr. 208, l. 401; tuo tarpu *RVSAA* esančioje LM knygoje neišliko jokių pavadinimų, yra tik A. Naruševičiaus 1786 m. standartinis titulinis lapas.

Maskvos archyve saugomos rankraštinės knygos nugarėlės vienoje iš išlikusių lipdžių yra užrašas: REGNANTE/ SIGISMUN. I./ 38. Atlikus tyrimą – palyginus M. Dogelio publikuotus livoniškuosius dokumentus su esančiais LM-525, pasitvirtino, kad šiuo numeriu LDK archyve buvo žymima LM-525⁹. Kadangi knygos numeris nurodytas teisingai, būtų nelogiška manyti, kad pirmoji lipdės užrašo dalis, nurodanti Lietuvos valdovą Žygimantą Senąjį, yra klaidinga. Juo labiau, kad XVIII a. pabaigos LM knygų inventoriuje rasime įrašą su dar išsamesniu šios (?) knygos pavadinimu, kuriame taip pat randame Žygimanto Senojo vardą: 38. *Księga za Króla Zygmunta I. Electionum Episcopi Rigensi a Pontifice maximo Confirmationis, Donationis approbationis et limitationis – 1592 Roku*.¹⁰ Manytume, kad šis užrašas nėra visiškai tikslus. Abejonių kelia data, kuri, atrodytų, tinkama tik tuo atveju, jei vietoj Žygimanto Senojo būtų įrašytas Zigmantas III Vaza, tačiau su šio LDK valdovo laikotarpiu (1588–1632) LM-525 dokumentų turinys niekaip nėra susietas¹¹. Šis užrašas bus istoriškai teisingas, jei datoje du paskutinius skaičius sukeisime vietomis – 1529 m. Toks „atitaisymas“ yra svarbus, nes nurodo knygos „formavimosi“ pradžią. Anksčiau išvardytiems pavadinimams nebūtų skirta tiek dėmesio, jei nerūpėtų neatsakytas klausimas, kada ir kaip formavosi ši LM knyga, išaugusi iki *livonicos* dokumentų rinkinio. Trūkstant informacijos, tenka išnaudoti kiekvieną detalę, papildančią žinias apie tyrinėjamą šaltinį. XVIII a. inventoriuje įrašytas pavadinimas nurodo 1529 m. kaip knygos sudarymo pradžią. Nagrinėjamu atveju toks LM-525 archyvinio pavadinimo patikslinimas yra priimtinas, nes teigti, kad šios knygos formavimo pradžia siejasi su Žygimanto Senojo valdymu, yra pagrindo. Pažymėtina, kad būtent nuo Žygimanto Senojo valdymo pastebimi aiškūs poslinkiai formuojant LM knygas: ėmė skirtis Užrašymų ir Teismų bylų profilio „knygos“, kai 1522 m. kancleriu tapo Albertas Goštautas¹². Taip pat yra pagrindo manyti, kad nuo XVI a. trečiojo dešimtmečio imta išskirti ir grupuoti (?) Livonijos reikalų dokumentų nuorašus.

⁹ I. Ilarienė, „Lietuvos Metrikos knyga Nr. 525 originale ir kopijoje: kai kurių knygos struktūros pasikeitimų aspektai“, *Lietuvos Metrikos naujienos*, 2006, nr. 9, Vilnius, 2008, p. 24, nuorodos 29, 30; P. Kennedy Grimsted, *The „Lithuanian Metrica“ in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania*, Cambridge (Massachusetts), 1984, p. A-69.

¹⁰ *LVIA*, f. 1135, ap. 4, b. 14, l. 3. (Dėkoju dr. A. Baliuliui už nuorodą į šaltinį *Inwentarz Metryk Litt(ewski)ch Jaki podany Zostal przez W(ielmożneg)o Kaczanowskiego Metrykanta, Inwentarz Ksiąg Metryk W(ielkieg)o X(ięstw)a Litt(ewskieg)o.*) Tuo tarpu Maskvoje saugomos LM, kn. 525 knygos priekinis viršelis su išpaustu knygos pavadinimu anksčiau priklausė visai kitai LM knygai.

¹¹ LM, kn. 525 pabaigoje yra vėliausias dokumentas, datuotas 1579 08 05, tai vienintelis nuorašas, vėlesnis nei 1566 m.: „Iuramentum per Gothardum Principem Curlandiae et Semigalliae [AGAD – Regi Stephano. – I. I.] factum“. Nors šio dokumento pavadinimas yra ir Maskvoje, ir Varšuvoje saugomų knygų registruose, tačiau pats dokumento tekstas yra išlikęs tik AGAD, t. y. tik XVIII a. kopijoje. Publikuota: M. Dogiel, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et M. D. Lithuaniae*, t. 5, Vilnae, 1759.

¹² P. Kennedy Grimsted, *op. cit.*, p. 35–36.

LM-525 rinkinyje yra grupė vadinamosios „naujosios“ *livonicos* dokumentų, kurių pagrindu buvo reguliuojami LDK ir Livonijos dvišaliai santykiai 1422–1566 m.¹³ Šioje grupėje gana aiškiai matyti 1529–1545 m. cezūra: kompaktiškai, chronologine tvarka nurašyti dokumentai susiję tik su LDK, Livonijos ir Prūsijos sienų reguliavimu ir sutarčių atnaujinimu. Šie dokumentai yra raštiškoji intensyvių politinių santykių išraiška. Nuo trečiojo dešimtmečio didėja Žygimanto Senojo politinis domėjimasis Livonijos ir ypač Rygos arkivyskupijos reikalais, be to, jis stengėsi, kad Rygos arkivyskupo koadjutoriumi būtų paskirtas jo sūnėnas Prūsijos kunigaikščio Albrechto brolis Vilhelmas Hohenzollernas. Jį paskyrus 1529 m., Jogailaičių ir Hohenzollernų politinis dėmesys Livonijai virto aktyvia veikla¹⁴. Pažymėtina, kad įgyvendinant politinius planus, buvo eksploatuotos būtent Ldk suteiktos Rygos arkivyskupijos globos teisės, kurių perėmėju nuo 1529 m. tapo ir Žygimantas Augustas. Žygimantas Senasis rėmė sūnėną, naująjį koadjatorių Vilhelmą, naudodamasis Lietuvos didžiajam kunigaikščiui suteikta Rygos arkivyskupijos globos teise (*ius conservatorii*). 1529 m. išsiųstuose raštuose Rygos arkivyskupui ir Rygos kapitulai bei Livonijos magistrui Valteriui Plettenbergui pareikšti Žygimanto Senojo sveikinimai dėl Vilhelmo išrinkimo koadjutoriumi, prašyta pritarti koadjutoriaus rinkimams, pažymint, kad Rygos arkivyskupiją Lenkijos karalius globoja kaip Lietuvos didysis kunigaikštis¹⁵.

Nuo XVI a. trečiojo dešimtmečio Baltijos regiono politinėje erdvėje traukos centru tapo konfederacinė Livonijos valstybė. Artimiausios kaimynės, LDK, valdovas turėjo teisinį pagrindą – Rygos arkivyskupijos globos teises – dalyvauti regioninėje politikoje¹⁶. Po 1525 m., kai buvo sekularizuotas Vokiečių ordinas (toliau – VO) Prūsijoje ir sureguliuoti Prūsijos kunigaikštystės santykiai su Lenkijos karalyste, į Livoniją krypo visų, ir ne tik artimųjų kaimynų, žvilgsniai. Buvo atidžiai stebimos vienišos Vokiečių ordino atšakos pastangos išgyventi pasikeitusioje politinėje erdvėje¹⁷. To meto politinės aktualijos Europos vidurio ir šiaurės rytų regione lėmė, kad

¹³ Plačiau apie tai žr. I. Ilarienė, „Varia Livonica“, p. 7–10.

¹⁴ Plačiau apie tai žr. A. Kłodziński, „Stosunki Polski i Litwy z Inflantami przed zatargiem z r. 1556/7“, *Kwartalnik historyczny*, nr. 22, Lwów, 1908; S. Arnell, *Die Auflösung des livländischen Ordensstaates. Das schwedische Eingreifen und die Heirat Herzog Johans von Finnland 1558–1562*, Lund, 1937, p. 10–13; H. Quednau, *Livland im politischen Willen Herzog Albrechts von Preußen. Ein Beitrag zur Geschichte des Herzogtums Preußen und des preußisch–livländischen Verhältnisses 1525–1540 (Deutschland und der Osten. Quellen und Forschungen zur Geschichte ihrer Beziehungen, t. 12)*, Leipzig, 1939.

¹⁵ *Monumenta Livoniae Antiquae*, Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden etc. welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands dienen, t. 5, Riga, 1847, nr. 2: „[...] Conservationem patrociniū suūm Maiestas Regia ut magnus Dux Lithuaniae praestare tenetur...“, p. 130–131.

¹⁶ Šių teisių realizavimu laikome politinių-diplomatinių priemonių taikymą, pasiremiant globėjo vardu ir globėjo asmeniui deleguotomis teisėmis.

¹⁷ Plačiau apie 1525 m. Krokuvos sutartis, Krokuvos traktatą ir vasalinį Prūsijos kunigaikštystės statusą Lenkijos karalystės atžvilgiu žr.: J. Mañek, *Dwie części Prus*. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku. Olsztyn, 1987, p. 31–39; M. Biskup, „Geneza i znaczenie hołdu pruskiego 1525 roku“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1975, 4/130; S. Dolezel, *Das preussisch-polnis-*

Lietuvos didysis kunigaikštis įgyvendino ir panaudojo protektorato teises Rygos arkivyskupijai modeliuodamas politinius veiksmus ir taktiką Livonijos atžvilgiu. LDK politiniai interesai dėl Livonijos formavosi neatsiejamai nuo regione vykstančių procesų ir nebuvo izoliuoti nuo išorinio poveikio. Be abejo, vien išorinių veiksnių įtakos, skatinusios Lietuvą tikslingai veikti, įgyvendinant savo interesus Livonijoje, negalėtume pateikti kaip atsakymo. Vienas svarbiausių faktorių buvo vidinis LDK brandumas ir pajėgumas tai pasiekti. Tačiau vakarinė LDK kaimynė – Prūsijos kunigaikštystė su kunigaikščiu Albrechtu Hohenzollernu – čia taip pat suvaidino neginčijamą vaidmenį. Naujos reformuotos kunigaikštystės valdovas, vedinas savų interesų, atliko tam tikrą „iniciatoriaus“, o vėliau „koordinatoriaus“ vaidmenį, skatinusį Lietuvą dalyvauti keičiant ir sprendžiant VO Livonijoje ir visos konfederacinės valstybės likimą. Šio valdovo įtaka ir dalyvavimas sprendžiant Livonijos reikalus reiškėsi visą aptariamąjį laikotarpį.

Susiejus LM-525 genezę su LDK dalyvavimu sekuliarizuojant Livoniją, tampa logiškas dvišalių sutarčių nuorašų buvimas: Melno taika (1422 m.)¹⁸, Kujavų Bresto taika (1435 m. – VO sutarties egzemplioriaus nuorašas)¹⁹, Kujavų Bresto taikos transumptas, kuris Ldk Kazimiero ir LDK Ponų tarybos pavedimu atliktas Vilniuje 1492 02 01²⁰, 1501 m. LDK ir Livonijos sąjungos sutartis²¹ bei 1505 m. Gardino seime priimtas sienų su Livonija nustatymui Ldk Aleksandro deleguotų komisorių patvirtinimas²². Toliau yra Melno taikos atnaujinimo su Prūsijos kunigaikštyste 1529 m. sutartis (Prūsijos šalies egzempliorius) ir tų pačių metų Ldk Žygimanto Senojo sienų atnaujinimui su Prūsijos kunigaikštyste komisorių paskyrimo raštas²³. Pažymėtina, kad šią sutartį Žygimantas Senasis sudarė būtent kaip Lietuvos didysis kunigaikštis savo ir sūnaus Žygimanto Augusto vardu. Įrašytas 1535 m. sienų tarp LDK ir Livonijos atnaujinimui ir ginčytinų vietų derinimui bei vientisumo pažeidimų nustatymui suvažiavusių abiejų šalių atstovų nutarties tekstas²⁴, 1473 m. sutarties dėl sienų demarkavimo tarp LDK ir Livonijos atnaujinimui komisorių paskyrimas 1540 12 24²⁵ ir kitų metų sausio 25 d. Rokiškyje suvažiavusių abiejų

che Lehnsverhältnis unter Herzog Albrecht von Preussen (1525–1568) (Studien zur Geschichte Preußens, t. 14), Köln, Berlin, 1967; K. Forstreuter, Vom Ordenstaat zum Fürstentum. Geistige und politische Wandlungen in Deutschlandsstaate Preussen unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht (1498–1525), Kitzingen–Main, 1951; W. Pocięcha, Geneza holdu pruskiego (1467–1525), Gdynia, 1937.

¹⁸ LM, kn. 525, l. 56v–62v.

¹⁹ Ten pat, l. 84–96.

²⁰ Ten pat, l. 155–167v.

²¹ Ten pat, l. 168–170v; M. Dogiel, *op. cit.*, t. 5, nr. 90.

²² LM, kn. 525, l. 173–174; M. Dogiel, *op. cit.*, t. 5, nr. 93.

²³ LM, kn. 525, l. 226–230v; M. Dogiel, *op. cit.*, t. 4, nr. 187, 188.

²⁴ LM, kn. 525, l. 231–232; M. Dogiel, *op. cit.*, t. 5, nr. 109.

²⁵ LM, kn. 525, l. 232–234.

šalių atstovų pasirašytas aktas²⁶ bei sausio 26 d. ten pat pasirašytos galutinio sienų atnaujinimo ir demarkavimo sutarties variantas, paruoštas Ldk Žygimanto Senojo ir Livonijos magistro antspaudavimui²⁷. Kaip rodo tolesnis nuorašas, tais pačiais metais (1541 m.) rugsėjo mėn. Varėnoje derybos vyko jau dėl sienų su Prūsijos kunigaikštyste²⁸. 1545 m. buvo pasirašytos atskiros sutartys dėl sienų nustatymo tarp LDK ir Prūsijos kunigaikštystės bei LDK ir Livonijos²⁹. 1529–1545 m. laikotarpio nuorašai leidžia kalbėti apie to meto intensyvius trijų kaimyninių valstybių – LDK, Livonijos ir Prūsijos – dvišalius santykius sienų politikos srityje. Didžiulis dėmesys sienų sužymėjimui buvo VO valstybių Vidurio Rytų Europoje politikos savitas bruožas, ypač daug sutarčių dėl sienų buvo sudarinėjama XIII–XV a.³⁰ Taigi LM-252 1529–1545 m. laikotarpiu galima matyti trišalį sinchroniškumą, ypač 1541 m. ir 1545 m. situacijose. Aptartus 1529–1545 m. laikotarpio sienų sutarčių nuorašus galima laikyti vientisa temine dokumentų grupe.

Būtina pripažinti, kad nėra paprasta vienareikšmiškai atsakyti, kaip ši LM knyga tapo būtent tokios struktūros, dėl kurios visą knygą įvardijame kaip *livonicos* rinkinį. Čia esančių dokumentų chronologija yra neįprastai plati, apima XIII–XVI a. Knygoje išlaikyta vientisa teminė sąsaja su Livonijos reikalais ir dokumentų išdėstymo chronologinis nuoseklumas, kruopščiai atlikti nuorašai, perpiešti dokumentuose buvę notariniai ženklai ir monogramos³¹. LM-525 knygos struktūros ankstesnė analizė patvirtino prielaidą, kad rinkinys nėra vienalytis dokumentų kilmės požiūriu. Pagal dokumentų provenienciją jis yra heterogeninio pobūdžio: nustatyta, kad buvo atlikti nuorašai dokumentų, kurie priklausė ne tik LDK, bet ir Livonijos archyvams. Du pagrindiniai klausimai tebėra aktualūs tyrinėjant šią LM knygą – tai čia surašytų dokumentų kilmės tikslinimas ir esančių nuorašų surinkimo į vieną rinkinį tikslai bei viso rinkinio paskirtis. Šiuo metu galimas tik dar vienas nedidelis žingsnis norint atsakyti į pradžioje iškeltą klausimą, kaip formavosi *livonicos* dokumentų rinkinys. Vienareikšmiškai atsakyti yra objektyviai keblu, nes nėra pakankamai duomenų apie asmenis, komplektavusius ir nurašiusius dokumentus. Tiksliai nežinomas ir užsakovas, jis numanomas labiau pagal pareigas: Lietuvos didysis kunigaikštis, Vilniaus vaivada, LDK kancleris ar Livonijos administratorius.

Didesnė dalis rinkinyje esančių dokumentų pagal provenienciją buvo susiję su Livonijos archyvais (Rygos arkivyskupijos, Livonijos (Vokiečių) ordino). Klausimas, kaip ir kodėl šie ypač senų dokumentų nuorašai atsirado LM „knygoje“, esant dabar-

²⁶ Ten pat, l. 238–241; M. Dogiel, *op. cit.*, t. 5, nr. 113.

²⁷ LM, kn. 525, l. 241v–242.

²⁸ Ten pat, l. 242–243.

²⁹ Ten pat, l. 243–244v.

³⁰ K. Neitmann, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1449. Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates*, Köln [etc.], 1986, p. 560.

³¹ I. Ilarienė, „Viešųjų notarų ženklai Lietuvos Metrikos Viešųjų reikalų knygoje ir M. Dogielio publikuotų šaltinių rinkinyje“, *Lietuvos Metrikos naujienos*, 2004, nr. 8, Vilnius, 2006, p. 30–46.

tiniam ištyrimo lygiui, turi ne vieną atsakymų variantą. Ankstesni tyrimai atskleidė, kad struktūros ir turinio požiūriu LM-525 yra ypatingas rinkinys³². Šią LM knygą daro išskirtinę joje esanti būtent įvairi *livonica* (vartota sąvoka *Varia Livonica*), nemaža jos dalis iki mūsų dienų išliko tik šios rankraštinės knygos tekstuose. Tokių tekstų vertė atsiskleidė dar XVIII a., kai Vilniuje imta publikuoti LDK archyvo dokumentus³³, ir XIX a., kai Rygoje, Taline ir Tartu pradėta ieškoti Livonijos istorijos šaltinių ir publikuoti darbus³⁴. Svarbu tai, kad kalbame apie dokumentus, kurių nedažnai randama LM knygoje, juo labiau vienoje knygoje. LM-525 didesnę dalį sudaro popiežių bulių ir Šv. Romos imperatorių privilegijų nuorašai, pateikiantys plačią Šv. Sosto įpėdinių ir Šv. Romos imperijos valdovų vardų panoramą: nuo Inocento III (1198–1216 m.) iki Julijaus II (1503–1513 m.), be to, Šv. Romos imperatorių Henriko (VII) Štaufeno (1220–1234 m.), Karolio IV (1347/1355–1378 m.), Vaclovo (1378–1400 m.) ir Zigmanto (1410/1433–1437 m.) Liuksemburgiečių privilegijų, skirtų daugiausia Rygos arkivyskupijai³⁵. Tokio pobūdžio nuorašai LM knygoje yra retas atvejis. Atsižvelgus į didelę šių nuorašų koncentraciją vienoje knygoje, tai galima laikyti išimtimi. Šių dokumentų proveniencijos tyrinėjimuose buvo nagrinėta viena iš galimybių, kaip senieji dokumentai, pagal gavėją ir išdavimo vietą priklausę Rygos arkivyskupijos bei Livonijos ordino archyvams, atsirado LDK dispozicijoje³⁶. Buvo analizuotas hipotetinis teiginys, kad dalį senųjų *livonicos* dokumentų LDK kanceliarija gavo XVI a. septintajame dešimtmetyje, tyrinėti istoriniai epizodai, susiję su Rygos arkivyskupo koadjutoriaus Kristupo Meklenburgiečio įkalnimu ir Rygos arkivyskupijos archyvo perdavimu Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui. Taip pat žinoma, kad dalį Livonijos ordino archyvo paskutinysis magistras Gothardas Kettleris 1562 m. perdavė LDK kancleriui M. Radvilai Juodajam. Minėtos dokumentų įgijimo galimybės tebėra aktualios, jos nėra eliminuojamos iš tyrinėjimų visumos, tačiau atidedamos tolesniems verifikavimo darbams.

Remiantis ankstesniuose tyrinėjimuose minėtais faktais apie popiežių bulių, Šv. Romos imperijos valdovų privilegijų radimą Vilniuje 1534 m.³⁷, tirtina dar viena

³² LM, kn. 525 knygos sandaros ir dokumentų proveniencijos klausimai iš dalies buvo aptarti, žr. I. Ilarienė, „*Varia Livonica*“, p. 1–16; I. Ilarienė, „Lietuvos Metrikos knyga Nr. 525“, p. 20–32.

³³ M. Dogiel, *op. cit.*, 1758, t. 1; 1764, t. 4; 1759, t. 5.

³⁴ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, hrsg. von F. G. Bunge, t. 1 (1093–1300), Reval, 1853, p. III, čia nurodyta, kad parengiamieji darbai prasidėjo dar 1828 m., panaudoti Peterburge Rusijos imperijos senate, Lietuvos Metrikos fonde saugoti originalūs dokumentai – skliausteliuose nurodyta „iš buvusio Rygos arkivyskupijos archyvo“.

³⁵ Žr. I. Ilarienė, „*Varia Livonica*“, p. 4–7.

³⁶ Ten pat, p. 10–14.

³⁷ I. Ilarienė, „Kilka žrėdel, dotyczących protektoratu Wielkiego Księstwa Litewskiego nad Arcybiskupstwem Ryskim: formalna podstawa prawna w stosunkach Litwy i Inflant w trzecim i czwartym dziesięcioleciu XVI w.“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, sudarė A. Dubonis (red. kol. pirm.) ir kt., Vilnius, 2007, p. 213–246.

senųjų *livonicos* dokumentų nuorašų atsiradimo LM „knygoje“ galimybė. Šis epizodas glaudžiai siejasi su istoriniu kontekstu, kuriame atsiskleidė akto, kaip politiniuose santykiuose reikalingos įrodymo bei argumentavimo priemonės, reikšmė. Dar 1529 m. Žygimantas Senasis, ragindamas VO Livonijoje magistrą Valterį Plettenbergą pritarti naujojo Rygos arkivyskupo Tomo Schöningo ir jo koadjutoriaus markgrafo Vilhelmo išrinkimui, nurodė, kas jam, kaip Lietuvos didžiajam kunigaikščiui, suteikė Rygos arkivyskupijos globos teisę: senieji Susirinkimai, popiežiai ir imperatoriai bei paskutiniai popiežius ir imperatoriai³⁸. Visai netrukus Prūsijos kunigaikštis Albrechtas, 1530 m. vasario–kovo mėn. viešėjęs Krokuvoje ir dalyvavęs Žygimanto Augusto karūnavimo iškilmėse, rašė iš Krokuvos Žygimantui Senajam dėl Rygos elekto ir koadjutoriaus reikalų ir prašė karalių ginti jų teises. Čia paminėtas analogiškas teisinis pagrindas, tik pridurta, kad pats kunigaikštis šias „privilegijas, patvirtinimus ir išlaisvinimus“ (nuo Rygos arkivyskupo nuo Ordino magistro viršenybės. – *I. I.*) yra matęs³⁹. Tais pačiais 1529 m. Žygimantas Senasis skelbė, kad Lietuvos didysis kunigaikštis globoja Rygos arkivyskupiją Visuotinių Bažnyčios susirinkimų, popiežių ir imperatorių jam suteiktų teisių pagrindu. Šią žodinę formulę pagrindžiantys dokumentai tapo aktualūs vadinamuoju vaidų dėl Saaremos vyskupijos laikotarpiu. 1532–1534 m. įvykiai ir vaidų dėl Saaremos vyskupijos fragmentas⁴⁰ svarbus tuo, kad jo metu suaktyvėjo Prūsijos kunigaikščio Albrechto pastangos užsitikrinti LDK ponų palaikymą: Alberto Goštauto ir Aleksandro Chodkevičiaus prašyta netgi karinės pagalbos⁴¹. Kita vertus, atsiskleidė poreikis disponuoti globos teise įrodančiais dokumentais, kurie galėjo sustiprinti argumentus Žygimantui Senajam siekiant užtarti koadjutorių Vilhelmą prieš popiežių ir Livonijos luomus. Šiame kontekste išryškėjo Vilhelmą palaikančio Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių vaidmuo: „[...] Vilniaus vyskupas [Jonas], norėdamas įrodyti savo gerą valią darbais Prūsijos kunigaikščiui ir jo broliui [koadjutoriui Vilhelmui], savo bažnyčios izde surado daug Popiežių bulių, imperatorių privilegijų ir Visuotinio Bažnyčios susirinkimo Bazelyje nutarimų bei daug kitų laiškų, tarp kurių Visuotinis Bažnyčios susirinkimas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui patikėjo Rygos arkivyskupijos ir kitų vyskupijų

³⁸ „[...] Et quia eadem sacra Maiestas Regia Ecclesiae Rigensi cum suo Archiepiscopo et Canonicis, ex veterorum Conciliorum pontificum et Imperatorum et postremo iam praesidentium Summi pontificis ac Sacro Sanctae Caesareae et Catholicae Maiestatis Conservator et protector, ut magnus Dux Lithuaniae data sit...“, žr. *Monumenta Livoniae Antiquae*, nr. 2, p. 131.

³⁹ *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1525–1534). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*, bearb. von U. Müller (*Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz*, t. 41), Köln [etc.], 1996, nr. 75, p. 81.

⁴⁰ Plačiau apie tai žr. H. Quednau, *op. cit.*, p. 96–151.; A. Kłodziński, „*Stosunki Polski i Litwy*“, p. 377–378, W. Szymaniak, *Rola dworu polskiego w polityce zagranicznej Prus Książęcych. Studium w dziejów dyplomacji Prus Książęcych w Polsce w latach 1525–1548*, Bydgoszcz, 1993, p. 93–97.

⁴¹ H. Quednau, *op. cit.*, p. 142.; W. Szymaniak, *op. cit.*, p. 93–94; *Acta Tomiciana*, t. 15, wyd. W. Poćiecha, Wrocław – Kraków 1957, nr. 83; *Elementa ad fontium editiones*, t. 35, nr. 336.

globą – gynimą (*Schutz*), apsaugą (*Schirm*), ir įpareigojo [šių pareigų] kruopščiai laikytis...“ Mikalojui Nipszycui paprašius, Vilniaus vyskupas sutiko šių bulių ir laiškų nuorašus persiųsti Prūsijos kunigaikščiui⁴². Antroji žinutė patvirtina ir savaip papildo pirmojoje pateiktą informaciją. Tai užfiksuota raštelyje prie Prūsijos kunigaikščio Albrechto laiško savo broliui Rygos arkivyskupo koadjutoriumi Vilhelmui. Laiškas parašytas praėjus beveik trimis mėnesiams po Mikalojaus Nipszyco laiško datos. Čia kunigaikštis pranešė, kad neseniai iš Vilniaus vyskupo gavo keletą privilegijų arba jų nuorašų, ir pridūrė, kad privilegijos buvo surastos neįprastoje vietoje – sode, ir apipuvusios. Toliau kunigaikštis Albrechtas pažadėjo, išsiaiškines raštų turinį, pasiųsti juos broliui Vilhelmui⁴³.

Iš šiuose laiškuose pateiktos informacijos galima spręsti, kad buvo surastas nemažas kiekis, tikėtina, Vilniaus katedros išdui priklausiusių senųjų aktų⁴⁴. Čia turėjo būti privilegijų, bulių, laiškų, iš kurių konkrečiau M. Nipszyco išskirtas vienas raštas – Bazelio visuotinio susirinkimo sprendimas patikėti Rygos arkivyskupijos ir kitų Livonijos vyskupijų globą Lietuvos didžiajam kunigaikščiui (Žygimantui Kęstutaičiui, Ldk 1432–1440 m.). Būtent šio dokumento tekstas yra mūsų nagrinėjamoje LM-525 knygoje⁴⁵. Manytume, kad toks sutapimas laikytinas kertiniu, jo pagrindu galima konstruoti tolesnes išvadas. Viena jų – 1534 m. Vilniaus vyskupo atrasti dokumentai padėjo formuoti Livonijos dokumentų rinkinį LM knygoje. Be jau minėto 1435 m. Bazelio visuotinio susirinkimo dokumento, Vilniaus vyskupo žinioje galėjo būti saugomas 1492 m. Vilniaus elekto ir administratoriaus Alberto Taboro notaro Martyno Poznaniečio viešojo akto forma transumuotas 1435 m. Kujavų Bresto taikos sutarties nuorašas (Vokiečių ordino), atliktas karaliaus Kazimiero ir LDK Ponų tarybos pavedimu. Ši faktinė medžiaga papildo šaltinius apie Vilniaus katedros archyvą, nes publikuotuose dokumentuose išlikęs tik įrašas, kad, įgyvendinant pavedimą, duotą ta pačia data, turėjo būti atliktas ir Melno taikos transumptas⁴⁶. Tai, kad surastieji dokumentai buvo prastos būklės, vertė atlikti jų nuorašus. Tikėtina, kad būtent siekiant išsaugoti tekstą, buvo labai kruopščiai atlikti transumptų nuorašai, perpiešti notarinių

⁴² Prūsijos kunigaikščio agento Lenkijos karaliaus dvare Mikalojaus Nipszyco pranešimas, rašytas iš Vilniaus 1534 03 02 Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui, *Acta Tomiciana*, t. 16, d. 1, ed. V. Pociecha, Wrocław–Kraków–Poznań, 1960, nr. 145.

⁴³ *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1534–1540). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*, bearb. von S. Hartmann (*Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz*, t. 49), Köln [etc.], 1999, nr. 664 (1534 05 24).

⁴⁴ Manytumėme, kad šis radybų epizodas glaudžiai siejasi su Vilniaus vyskupo Jono veikla tvarkant Vilniaus Katedros archyvą ir papildo istoriografijos duomenis tai patvirtinančiu dar vienu fragmentu. Plačiau apie tai žr. *Kodeks dyplomatyczny Katedry i Diecezji Wileńskiej*, t. 1 (1387–1507), wyd. J. Fijałek i W. Semkowicz, Kraków, 1994, p. XII–XIV.

⁴⁵ Nuorašas yra išlikęs tik Varšuvoje saugomoje LM kopijoje: *AGAD*, Zespół Metryka Litewska, nr. 208, l. 429(829) – 437(837), publikuota: I. Ilarienė, „Lietuvos Metrikos knyga Nr. 525“, p. 27–32.

⁴⁶ *Kodeks dyplomatyczny Katedry i Diecezji Wileńskiej*, t. 1 (1387–1507), wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków, 1994, nr. 375.

ženklų bei monogramų grafiniai vaizdai. Kita išvada būtų daroma iš pirmosios: LM knyga, kaip Livonijos dokumentų rinkinys, galėjo būti pradėta formuoti jau Žygimanto Senojo laikais. Ši teiginį patvirtintų tai, kad senąją *livonicą* su Žygimanto Senojo valdymo laikotarpio nuorašų grupe sieja pakankamai nuosekli knygos dokumentų chronologinė tvarka. LDK santykiai su Livonija, politiniai ir prekybiniai interesai Livonijoje skatino daugiau domėtis politiniais susitarimais, glėbėjo teisių gavimo ir atnaujinimo privilegijomis. Livonijos sekuliarizavimo metu šalims, dalyvavusioms politiniuose veiksmuose, darėsi aktualu disponuoti veiksmų teisėtumą įrodančiais dokumentais. Būtina pridurti, kad laikomės šių dviejų išankstinių principinių nuostatų: rinkinys formuotas ilgą laiką, jis yra heterogeninio pobūdžio. Abu dalykai yra tarpusavyje susiję, nes teiginys apie ilgalaikį jo formavimą paremtas ne tik plačia LM knygos-rinkinio chronologija, bet ir rinkinio struktūros ypatybėmis.

Viena svarbesnių struktūros ypatybių laikytina LM-525 knygoje esantys nuorašai vokiečių kalba – *germanico Livonico vulgari idiomate*, kaip užrašyta Vašuvoje saugomoje LM kopijos registre. Tai būdinga LM knygoms, kurios priklauso *livonicos* paveldui ir *livonicos* segmentui LM⁴⁷. Skirtingose LM-525 knygos vietose randami du fragmentai su vokiškais tektais (vokiečių žemaičių tarmė)⁴⁸. Iš viso dokumentų yra keturi (iš jų – vienas įrašas): knygos pradžioje įrištas pavienis pusės lapo teksto apimties dokumentas (eilės Nr. 9) be datos – tai neįvardyto miesto burmistro padėka Livonijos magistrui už gynimą nuo pagonių⁴⁹. Kiti trys nuorašai vokiečių kalba yra pačioje knygos pabaigoje ir chronologijos požiūriu pažeidžia nuoseklumą: priešpaskutinis lotyniškas dokumentas yra 1566 m., paskutinysis – 1561 m. Tuo tarpu toliau verčiame lapus su vokiškais nuorašais iš XV a. Pažymėtina, kad visi trys dokumentai tiesiogiai siejasi su Kirchholmo sutartimi. Tai 1452 11 30 sutarties teksto antros redakcijos nuorašas vokiečių kalba⁵⁰ ir 1491 03 30 Valmieroje atnaujintos Kirchholmo sutarties nuorašas vokiečių kalba⁵¹. Istoriografijoje LM-525 nuorašai vokiečių kalba ir Kirchholmo sutarties vokiškas nuorašas visai nebuvo minėti⁵². Žinotas ir publikuotas buvo tik 1454 01 17 popiežiaus Mikalojaus V patvirtintas sutarties tekstas lotynų kalba⁵³.

⁴⁷ Apie LM *livonicos* sąvoką ir segmentą žr. I. Ilarienė, „Varia Livonica“, p. 3, nuoroda 13; plačiau apie *livonicos* medžiagą LM: В. Дорошенко, „Акты Литовской Метрики как исторический источник по истории Латвии“, *Известия АН Латвийской ССР*, nr. 12, 1957, p. 61–71; С. Думин, „Литовская Метрика в XVII веке“, *Исследования по истории Литовской Метрики*, d. 1, Москва, 1989, p. 93–94.

⁴⁸ LM, kn. 525, l. 7; l. 296–316 v.

⁴⁹ Ten pat, l. 7.

⁵⁰ Ten pat, l. 296–303v. Abiejų redakcijų tekstai publikuoti: *Akten und Recesse der Livländischen Ständetage* [toliau – AR], hrsg. von O. Stavenhagen, t. 1 (1304–1460), Riga, 1907, nr. 552, 553.

⁵¹ LM, kn. 525, l. 304–316v.

⁵² Plačiau apie nuorašus žr. *LUB*, t. 11, nr. 234.

⁵³ LM, kn. 525, l. 106–111v. Publikuota: M. Dogiel, *op. cit.* t. 5, nr. 81; *LUB*, t. 11, nr. 323.

LM-525 knygos lotyniškų dokumentų aplinkoje esančius kelis nelotyniškus, t. y. vokiečių kalba, surašytų dokumentų nuorašus galima laikyti atskira sudėtine knygos grupe. Ir ne tik todėl, kad visi kiti nuorašai yra lotynų kalba. Minėtieji dokumentai yra pačioje knygos pabaigoje ir pagal vietą nepritampa prie visos knygos dokumentų chronologinės tvarkos. Tai buvę didesnio formato popieriaus lapai, kurie suvienodinti brošiūruojant visos knygos lapus, o iš naujo perrišus knygą, įrišimo pusėje nebesimato teksto kelių raidžių atstumu. Verta dėmesio hipotezė, kad nuorašai vokiečių kalba pirmiau galėjo sudaryti atskirą pluoštą iš lapų – *fasciculus*. Apie kelių Kirchholmo sutarties nuorašų pluoštus dokumentų knygoje mini šios sutarties publikuotojai⁵⁴. Be to, tam tikrą išskirtinumą rodo instigatoriaus M. Puzeliewskio padarytas įrašas po patikrinimo: šis įrašas yra pirmojo lapo su vokiškais nuorašais apačioje. Tai rodytų, kad pastarieji dokumentai buvo netikrinti (?). Dokumentų vokiečių kalba iš viso yra 21 lapas *in folio*, tai nėra daug palyginti su visos knygos 316 lapų. Išvardyti požymiai skatintų šių nuorašų priklausymą LM-525 knygai laikyti „atsitiktiniu“. Tokių teiginių reiktų atmesti dėl pagrindinio dalyko – šie vokiškieji nuorašai turinio ir temos požiūriu visiškai dera prie visos LM-525 knygos. Yra pagrindo manyti, kad jie sudarė vieną pluoštą, kuris LM knygoje atsirado vėliau, ir buvo paskutiniai nuorašai, patekę į šį Livonijos dokumentų rinkinį. Savo ruožtu toks atvejis patvirtintų, kad rinkinys formavosi ilgą laiką.

Vokiečių ordino ir Rygos arkivyskupo ginčai bei susidūrimai buvo viena plačiausių temų Baltijos šalių viduramžių istorijoje⁵⁵. Kirchholmo sutartimi 1452 m. buvo sutaikyti nuolat priešiškos stovyklose buvę Livonijos magistras ir Rygos arkivyskupas, teisiškai sureguliuoti įtempti tarpusavio santykiai. Rygos miesto valdymą ir administravimą pasidalijo abi šalys – tiek Ordinas, tiek Rygos arkivyskupas. Sutarties turinį galima įvardyti kaip Rygos miesto bendro valdymo projektą, pasirašytą Rygos arkivyskupo ir Livonijos magistro. Kirchholmo sutartis buvo svarbus pasirašiusiųjų šalių santykių tolesnės raidos tarpsnis, joje atsispindėjo tvirtesnės arkivyskupo pozicijos. Tai svarbus istorinis susitarimas, lėmęs nors ir trumpalaikį, bet vis dėlto taikų santykių sureguliojimą.

Sutartyje patvirtinta, kad Rygos vaitas, burmistras, taryba ir bendruomenė turi prisiekti ištikimybę abiem senjorams – arkivyskupui ir magistrui, ir kiekvienam atskirai, taip pat privalo eiti karinę tarnybą. Rygos miestas nesutiko su šia sutartimi, prieštaravo ir vienai, ir kitai šaliai. Sutartis neatnešė ilgalaikės santarvės ją pasirašiusiems šalims, ilgalaikiai tarpusavio prieštaravimai išliko. Rygos miesto

⁵⁴ Plačiau apie nuorašus žr. *LUB*, t. 11, nr. 234.

⁵⁵ H. Boockmann, „Der Einzug des Erzbischofs Sylvester Stodewescher von Riga in sein Erzbistum im Jahre 1449“, *Zeitschrift für Ostforschung*, nr. 35 (1986), sąs. 1–2, p. 1–2. Rygos arkivyskupijos ir Vokiečių ordino nesutarimų apžvalgą žr. H. Boockmann, *Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politischen Theorie des späten Mittelalters (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, nr. 45)*, Göttingen, 1975, p. 62.

bendras valdymas nebuvo įgyvendintas. Popiežius Mikalojus V patvirtino sutartį, o jos vykdymo ir laikymosi priežiūrą perdavė Pamario, Kuršo ir Sembos vyskupams. Rygos arkivyskupas Silvestras Stodewescheris, anksčiau buvęs didžiojo magistro kapelionas ir Ordino kancleris, neilgai buvo patikimas Ordino draugas ir sąjungininkas. Jo išrinkimas Rygos arkivyskupu 1448 m. ir netrukus iš popiežiaus gautas paskyrimas pradžioje laikyti didžiojo magistro sėkme bei pirmuoju žingsniu, įgyvendinant kruopščiai rengtus planus inkorporuoti arkivyskupiją į VO⁵⁶. Tikėtasi netgi didesnės sėkmės nei 1393 m., kai Rygos arkivyskupu buvo išrinktas didžiojo magistro sūnėnas Johannas von Wallenrodas, o Rygos kapitula tapo pavaldi VO (pavaldumas truko iki 1436 m.). Silvestras Stodewescheris, VO kunigas, teikė didelio pasitikėjimo ir tolesnės sėkmės vilčių: jis įsipareigojo Ordinui ne tik apmokėti nemažas išlaidas, susijusias su jo paskyrimu, bet pasižadėjo dėl visų didžiojo magistro, Livonijos magistro bei viso Ordino reikalų teikti reikiamą pagalbą, visada būti VO nariu ir siekti, kad į VO stotų kiti Rygos kapitulos kanauninkai. Naujojo arkivyskupo dėka Ordino magistras tikėjosi tapti Rygos arkivyskupijos globėju. Šie lūkesčiai visiškai nepasiteisino. Torunės miestiečių sūnus Silvestras Stodewescheris, pasiekęs karjeros ir valdžios aukštumas – tapęs Rygos arkivyskupu, – pasidarė aršiu Ordino priešininku, nors visas ankstesnis gyvenimas buvo glaudžiai susijęs būtent su VO: pradėdamas didžiojo magistro apmokėtomis studijomis universitete ir baigiant VO kunigo šventimais⁵⁷. Silvestro išrinkimu pirmiausia buvo nepatenkinti Rygos miestas ir kapitula. Popiežius Mikalojus V kreipėsi į Ldk Kazimierą su prašymu padėti Silvestrui įsitvirtinti Rygos Bažnyčioje. Esant sudėtingai valdžios situacijai pačioje LDK ir Skirsnemunės sutartimi pasižadėjus neremti Livonijos priešininkų, Kazimieras pasirinko nesikišimo taktiką ir atsisakė kreiptis į Rygos kapitulą ir miesto valdžią dėl naujojo Rygos arkivyskupo palaikymo. Nors ir atsisakęs atvirų palaikymo veiksmų, Ldk Kazimieras 1449 m. didžiojo magistro pasiuntiniams patvirtino, kad popiežiaus pavedimu globoja Rygos ir Tartu vyskupijas ir toliau rūpinsis jų saugumu⁵⁸.

XV a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kai J. Meilofas išvyko į Livoniją, prasidėjo ypatingos Livonijos magistro ir Rygos arkivyskupo priešpriešos laikotarpis. Rygos arkivyskupo Silvestro atvejis, atsižvelgus į santykių su Ordinui visišką pablogėjimą ir perėjimą prie karinių veiksmų, istoriografijoje buvo pavadintas anachronizmu⁵⁹. Santykiai ėmė blogėti, kai Ordinas pareiškė pretenzijas į visas Rygos miesto valdas. Rygos miestas tuo tarpu naudojosi abiejų šalių konfliktu savo naudai⁶⁰. Kai J. Meilo-

⁵⁶ K. Militzer, „Die Finanzierung der Erhebung Sylvester Stodeweschers zum Erzbischof von Riga“, *Zeitschrift für Ostforschung*, nr. 29 (1979), p. 239.

⁵⁷ H. Boockmann, „Der Einzug des Erzbischofs Sylvester“, p. 1–17.

⁵⁸ R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.*, Vilnius, 1982, p. 118–119.

⁵⁹ H. Bolte, *op. cit.* p. 241, nuoroda 84.

⁶⁰ J. Sarnowsky, *Der Deutsche Orden*, München, 2007, p. 67. Santykių pablogėjimas atskleistas G. Kroeger, „Erzbischof Sylvester Stodewescher und sein Kampf mit dem Orden um die Herrschaft über Riga“, *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, 24 (1930), p. 147–280.

fas jau buvo sugrįžęs į Greifsvaldą, Rygos arkivyskupo ir Livonijos ordino magistro santykiai pakrypo ginkluotų susirėmimų linkme. Arkivyskupas Silvestras buvo įkalinamas ir 1479 m. mirė nelaisvėje. J. Meilofas, atvykęs į Livoniją gilinti teisės žinių ir semtis praktikos, sugebėjo tai daryti net ir tokiu sudėtingu laiku. Dėl sudėtingų teisinių santykių konfederacinei Livonijos valstybei reikėjo išsilavinusių teisininkų. Kaip rodo J. Meilofas iš Greifsvaldo atvejis, Hanzos miestų tinklas buvo universali erdvė, kurioje miestietis galėjo tiesiog išvykti į visiškai nepažįstamą tolimą miestą, ten nuvykęs ne tik pasisemti norimų žinių, bet ir gauti atsakingą tarnybą.

J. Meilofas laikotarpis Livonijoje ir ten jo kaupti nuorašai turi netikėtų lituanistinių pėdsakų. Manoma, J. Meilofas rinkinio *Meilofsche Sammlung* idėja ir paskirtis buvo aiškiai nulemta juridinių interesų: J. Meilofas rinko konfliktų sprendimų ir procesinių raštų pavyzdžius, tekstus su meistriškais susitaikymo formuluočiais⁶¹. Manytina, šiuos kriterijus atitiko nuorašai, J. Meilofas rinkinio kataloge pažymėti įrašu: „Nr. 108 a,b,c: keletas dokumentų Vokiečių ordino (Livonijoje) ir Lietuvos didikų ginčų 1473 m. tema.“⁶² To meto abiejų kaimyninių valstybių santykiuose dominavo pasikartojantys pasienio konfliktai dėl ginčytinų ir nesužymėtų sienų. LDK ir Livonijos sienos nebuvo aiškios: LDK, nepatenkinta 1426 m. nustatyta siena, stūmė ją į šiaurę, o Livonijos ordinas vilkino derybas⁶³. 1473 m. vasarą buvo sudaryta LDK ir Livonijos ordino sienų nustatymo sutartis, kurią Kurcume pasirašė Trakų vaivados Radvilos Astikaičio ir Livonijos ordino maršalo Konrado Bergenrodės vadovaujami abiejų šalių deleguoti atstovai⁶⁴. Iš visų Livonijos valdų (be Kuršo ir Žemaitijos bendros sienos atkarpos) su Lietuva ribojosi tik Ordinas. Ordino magistro kanclerio ir tarėjo pareigas tuo metu ėjo J. Meilofas, taigi jis turėjo būti atsakingas už pasiuntinybių ir sutarties pasirašymo parengiamuosius darbus. Nuo 1474 m. perėjęs į Rygos arkivyskupo kanclerio tarnybą, jis taip pat neturėjo būti atskirtas nuo reikalų su Lietuva, kadangi arkivyskupas Silvestras rūpinosi gauti karinę pagalbą iš Rygos arkivyskupo globėjų – Švedijos, Danijos, Lietuvos, Lenkijos valdovų. Pažymėtina, kad J. Meilofas netgi lankėsi Vilniuje, nes jo rinkinyje užfiksuota iškalbinga sąsaja su Vilniumi: *Papirum hujus scripturae incipiendo ibi, ubi incipiunt summarii III libri Codicis, emit idem magister Johannes (Meilof) in Letphania in civitate Vilna sub episcopatu domini Johannis eiusdem ecclesiae Vilnensis episcopi fel. rec., in cujus locum electus successit dominus Andreas Petri artium et decretorum doctor atque ejusdem ecclesiae Archidiaconus*⁶⁵. Jo pastaba, kad popieriaus trečiajam rinkinio tomui įsigijo Vilniuje, pirmiausia rodo, kaip svarbu buvo gauti popieriaus ir kad tai buvo galima padaryti Vilniuje. Kita vertus, įrašas liudija, kad buvo už-

⁶¹ H. Bolte, *op. cit.*, p. 255.

⁶² *Die Rubenow-Bibliothek*, p. 75.

⁶³ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 m.*, Vilnius, 1999, p. 311.

⁶⁴ *MAB RS*, F1-22; publikuota iš LM-5, M. Dogiel, *op. cit.*, nr. 82, p.142–143.

⁶⁵ *Die Rubenow-Bibliothek*, p. 55.

megzti kontaktai būtent su Vilniaus vyskupu. Atsižvelgus į tai, kad minimas jau miręs Vilniaus vyskupas Jonas Losovičius ir naujasis vyskupas Andriejus Petraitis Gaškavičius (vyskupai pasikeitė 1481 m.), galima spręsti, kad įrašas padarytas apie 1482 m. Manytume, retas ir dėmesio vertas dalykas yra naujas pareigas ėjusių Vilniaus vyskupijoje asmenų vardų tikslus žinojimas. Tai galėtų patvirtinti, kad J. Meilofas ne tik būdamas Livonijoje buvo užmezgęs ryšius su Vilniaus vyskupu, bet šiuos kontaktus išlaikė ir vėliau. Tokie kontaktai buvo reikšmingi, manytume, ir Vilniaus vyskupui, turint omeny, kad 1482 m. popiežius Sikstas IV įpareigojo vyskupą Andriejų padėti Rygos arkivyskupui atgauti valdas iš Livonijos magistro⁶⁶. Nenutrūkusią komunikaciją bent jau su tolimąja Livonija patvirtina faktai, kad LO magistras ir vėliau kvietėsi J. Meilofą į savo tarnybą bei kreipdavosi į jį teisinių konsultacijų, prireikus persiųsdavo netgi reikalingus dokumentus. J. Meilofa veikla iškalbingai atskleidžia, kaip radosi nuorašai ir judėjo dokumentai. Tai ir ypatingas tikslinio nuorašų kaupimo atvejis. Remiantis tokia patirtimi, galima tvirtčiau kalbėti apie nuorašų rinkinio kaupimą LDK kanceliarijoje.

Pabaigai verta priminti pradžioje išsikelta klausimą: kodėl LM-525 yra vadintina Livonijos dokumentų rinkiniu? Atsakymas turi keletą plotmių. Pirmiausia visi knygoje esantys dokumentai susiję su Livonijos valstybe ir su aukščiausios valdžios Livonijoje reprezentantais, Rygos arkivyskupu ir Vokiečių ordino magistru. Dokumentų proveniencijos požiūriu čia sukaupta įvairi *livonica*: dokumentai priklausė tiek Livonijos minėtų valdžios institutų archyvams, tiek LDK. Žodis „sukaupta“ geriausiai tinka LM-525 knygos genezei nusakyti. Yra pagrindo manyti, kad rinkinys buvo formuojamas etapais. Šiuo metu turimais duomenimis galima išskirti du etapus arba bent jau ryškesnius livoniškųjų dokumentų rinkimo postūmius. Žinomas epizodas, kai 1534 m. Vilniaus vyskupas atrado senuosius dokumentus, galėjo tapti pradiniu postūmiu formuoti plačios chronologijos nuorašų rinkinį. Toks teiginys neneigia ir Ldk Žygimanto Senojo kanceliarijoje jau buvusių planų formuoti Livonijos dokumentų rinkinį. Kitas epizodas susijęs su 1566–1567 m., kai LDK kanceliarijoje ir išde ieškota svarbių valstybinių raštų, kuriais „livoniečiai“ pasidavė Lietuvai⁶⁷. Tikėtina, kad tuo metu įvykusi LDK kanclerių ir Livonijos administratorių kaita prisidėjo prie baigiamojo rinkinio formavimo etapo. Paskutiniai prie rinkinio priskirti (įrašyti į knygą) buvo nelotyniški nuorašai. Jų atsirasti knygoje galėjo vėliausiai. Visa tai patvirtina ilgalaikį rinkinio formavimą. Rinkinio ypatybė – tai, kad nuorašai lotynų kalba (net ir sienų derinimo dokumentai, išduoti Žygimanto Senojo LDK kancelia-

⁶⁶ V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. Bažnyčios istorijos studijos II*, Vilnius, 2009, p. 48.

⁶⁷ R. Ragauskienė, „XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriai ir Lietuvos Metrika: valstybės kanceliarijos dokumentų saugojimo ypatybės“, *Lietuvos Metrikos naujienos*, 2003, nr. 7, Vilnius, 2005, p. 36; I. Ilarienė, „Varia Livonica“, p. 13.

rijoje), perpiešti transumptuose buvę grafiniai simboliai, – rodo atitinkamai aukštą darbo kvalifikaciją ir rinkinio paskirties „aukštumas“ – valstybės reikalus.

Susidomėjimas Livonijos dokumentais buvo ne vieno laikotarpio reiškiny. Greifsvaldo juristo Johanno Meilofa Livonijos dokumentų rinkinys (kauptas XV a. antroje pusėje) ir LDK kanceliarijoje suformuotas LM-525 rinkinys (kauptas XVI a. trečiajį–devintąjį dešimtmetį) rodo, kad *livonica* buvo paklausi medžiaga teisiniams reikalams. Jų išmanymas ir taikymas buvo aktualūs XV–XVI a. politikoje tiek pačioje Livonijoje, tiek visame regione. Svarbu, kad Vilnius buvo ne tik miestas, kuriame Livonijos magistro, vėliau Rygos arkivyskupo kancleris Johannas Meilofas galėjo įsigyti popieriaus Livonijos dokumentų nuorašams, bet ir vieta, kur po kelerių dešimtmečių taip pat pradėtas „formuoti“ įvairios *livonicos* (*Varia Livonica*) rinkinys LDK kanceliarijoje.

LM-525 knyga yra *livonicos* nuorašų rinkinys. Jo išskirtiniai bruožai yra plati chronologija (XIII–XVI a.), turinio nuoseklumas ir heterogeninio pobūdžio struktūra (pagal provenienciją didelė dalis rinkinio dokumentų priklausė Rygos arkivyskupijos ir Vokiečių (Livonijos) ordino šalims). Straipsnyje atskleistas kitas šioje LM knygoje esančio rinkinio bruožas – rinkinys „formuotas“ ilgą laiką. Yra pagrindo manyti, kad „knyga“ pradėta valdant Žygimantui Senajam. Pagal patį vėliausią dokumentą (1579 08 05), kurio nuorašas išlikęs tik Varšuvoje saugomoje LM kopijoje, rinkinys galėjo būti baigtas ne anksčiau kaip XVI a. devintajame dešimtmetyje. Ši teiginį patvirtina vokiškųjų nuorašų vieta knygoje (rinkinio pabaiga). Yra pagrindo manyti, kad jie sudarė vieną pluoštą, kuris LM knygoje atsirado vėliau, tai buvo paskutiniai nuorašai, patekę į šį Livonijos dokumentų rinkinį. Toks atvejis patvirtina ilgalaikį formavimo pobūdį, kadangi vokiškieji nuorašai turinio ir temos požiūriu visiškai dera prie LM-525 knygos. Šie nuorašai rodo nagrinėjamos LM knygos priklausymą *livonicos* segmentui.

Livonian documents in Lithuanian Metrica book no. 525*Inga Ilarienė**Summary*

A rather significant part of Livonia-related documents (*Livonica*) has been preserved in Lithuanian *Metrica* book no. 252. They represent a series of documents relating to Livonian matters from the 13th to the early 16th century. In terms of diplomatics, these documents are copies. The aim of this article is to establish how these documents found their way into this manuscript book in the reign of Polish King and Lithuanian Grand Duke Sigismundus the Old (1506–1548). In order to disclose this theme it was necessary to rely on one particular instance showing how the copies of the documents were collected. It is the collection of Livonian documents which belonged to the professor Johannes Meilof of Greifswald (c. 1435–1505). This collection is very helpful in trying to establish the formation of Lithuanian *Metrica* book no. 525 and the provenance of its documents because the Meilof collection is closely related to his office as chancellor. As was usual at the time his collection of documents was transcribed by a number of scribes. The production of copies and their keeping made it necessary to pursue continuous activities. The same is true with regard to *Livonica* contained in Lithuanian *Metrica* book 525. Both these collections have several characteristics in common: a group of scribes working in a chancery, a continuous formation of a collection of documents, their use in legal matters and their keeping for long-term preservation. The activities of J. Meilof in Livonia in 1470–1476 reveal abundant details showing how the copies were made and the documents travelled from place to place. It also represents a special case of purposeful collection of the copies of documents. Relying on the experience of J. Meilof it is possible to speak more convincingly about the similar practice that must have been pursued in the chancery of the Grand Duchy of Lithuania.

The *Livonica* of Lithuanian *Metrica* book no. 525 is analysed on the basis of rather scant extant evidence and information. By collating the codicological data of Lithuanian *Metrica* book no. 525 and the late 18th century inscription in the register of the Lithuanian *Metrica*, it is possible to draw a conclusion that this book was started to be composed in 1529. So its formation falls within the reign of Sigismundus the Old. In our earlier studies we have adduced the facts related to the papal bulls and the charters of Holy Roman emperors that were detected in Vilnius in 1534, and this paved the way for one more research focused on the arrival of *Livonica* into this Lithuanian *Metrica* book. The fact that the newly detected documents were in a poor state of preservation made it necessary to produce their copies. We may suppose that this collection was formed in a few stages. The now available data allow us to suggest that there were two stages during which the Livonian documents were

collected. It is possible to suppose that the finds of 1534 could serve as a stimulus to start forming a collection which would include the copies of documents in a collection with vast chronological limits. This opinion does not stand in the way of the statement that the chancery of Sigismundus the Old had already had its own plans for forming a collection of Livonian documents. The second stage is related to the search that was conducted in the grand ducal chancery and treasury in 1566–1567 and whose aim was to discover internationally important documents related to the acknowledgement of Lithuanian overlordship by the Livonian authorities. The final stage in the formation of this collection is to be seen in the copies of the documents which were written in Lower German – *germanico Livonico vulgari idiomate* as they are characterized in the register of the Lithuania Metrica which is kept in Warsaw. This is one of the major features in the structure of Lithuanian Metrica books which belong to the Livonian cluster of documents within the Lithuanian Metrica. Three documents are directly related to the treaty of Kirchholm (Salaspils) whose text is edited in the appendix. The text is represented by the copy of the second redaction of the treaty concluded on 30 November 1452 and the copy of the Kirchholm treaty which was renewed in Valmiera on 30 January 1491. It must be noted that these copies in German as well as the copy of the Kirchholm treaty in German have not been mentioned in historiography so far. Only the text in Latin dated to 17 January 1454 and confirmed by Pope Nicholas V was known and published. The Kirchholm treaty of 1452 alleviated the traditionally tense relations between the Master of the Livonian branch of the Teutonic Order and the archbishop of Riga. The details of the joint rule over Riga were settled. This is an important historical agreement, which made it possible to maintain peaceful relations at least for a while.

The last copies of the documents which were added to the collection and later bound into the book itself were those which were not written in Latin. They may have been added to the book at the early 1590s. All these data demonstrate that this collection was formed in a continuous manner. With regard to the contents book no. 525 may be characterized as a heterogeneous one. Further special features of this book may be seen not only in that it contains important copies of the documents in Latin (as *e. g.* the treaties of delimitation issued by the chancery of Sigismundus the Old) but also in its graphical copies of the symbols that were present in the very transumpt of the documents. All that shows that high quality scribes composed this book and it served for the purposes of ‘high’ politics.

Translated by Darius Baronas